

Мех Л.М., к.е.н., доцент

Шевченко О.С., к.е.н., старший викладач

Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т.Г.Шевченка, м. Чернігів, Україна

РОЗУМІННЯ ПРЕДМЕТУ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ СУЧАСНИМИ УКРАЇНСЬКИМИ ТА РОСІЙСЬКИМИ ЕКОНОМІСТАМИ

В статті розглядається проблематика визначення предмету політичної економії сучасними українськими та російськими економістами.

Постановка проблеми. В економіці України та інших держав, які утворилися в результаті розпаду СРСР, відбуваються глибокі соціальні та структурні зміни, пов'язані з переходом до ринкових відносин. Кардинальні перетворення ринкового характеру, що відбуваються в нашій державі, інша природа економіки, яка зароджується і розвивається, нові проблеми вимагають нового погляду на економічну науку в цілому та її предмет.

Чітке наукове обґрунтоване визначення предмету політичної економії має важливе методологічне, теоретичне і методичне значення, а також служить основою виконання нею своїх основних функцій.

Методологічне значення правильного вирішення цієї проблеми полягає насамперед у тому, що від такого визначення залежить методологія дослідження даного предмета та структура економічних, у тому числі політико-економічних, категорій та ін. Теоретичне значення наукового визначення предмету політичної економії полягає в логічній послідовності кожної наступної економічної категорії та закону, які повинні впливати з попередніх та у можливості виділення таких найважливіших структурних елементів теоретичної системи, як основний економічний закон, основне економічне протиріччя й основне економічне відношення, а також інших проблем. Методичне значення наукового вирішення поставленої проблеми полягає в чіткій послідовності викладу розділів і тем курсу політичної економії, доцільності їх перестановок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню визначення предмету політичної економії присвячені праці багатьох українських та російських економістів, а саме: В. Камаєв, Е. Борисов, М.Сажина, Ю. Ніколенко, Ю. Палкін, П. Єценко, А. Гальчинський, В. Тарасович, С. Мочерний та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Предметна проблематика завжди була гостро дискусійною, а саме сьогодні, коли відбувається самоіндифікація і прогрес фундаментальної економічної науки у принципово нових історичних умовах та становлення національної економічної теорії незалежної держави, загострюється потреба в однозначному трактуванні предмету політичної економії.

Останнім часом помітно поживалися дискусії про майбутнє політичної економії. Активно обговорюються перспективи його розвитку. З одного боку, ряд праць присвячується визначенню місця політекономії у циклі дисциплін економічної теорії, виділенню політекономічного аспекту економічної теорії і творчому осмисленню виробничих відносин в їхньому взаємозв'язку з продуктивними силами, з організацією управління господарським процесом. З іншого боку, здійснюються спроби розширити предмет політекономії і трансформувати його на цій основі у предмет економічної теорії.

Мета статті. Дати визначення предмету політичної економії, яке є найбільш відповідним до потреб сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Політична економія в різні періоди вивчала різні аспекти виробничої діяльності людей, намагалася дати відповіді на найважливіші проблеми, що виникали перед суспільством у цілому і перед окремими націями. При цьому існували й існують у різних економічних школах методологічні та інші відмінності в аналізі економічних процесів, у проблемах, які вважалися найактуальнішими та у самому тлумаченні предмету політичної економії. Відрізняються погляди на предмет політичної економії і в середині самих економічних шкіл. Отже наукове визначення предмета економічної науки є надзвичайно складною проблемою. Недарма П.Самуельсон писав, що жодне визначення предмета цієї науки не може бути точним. Водночас не можна погодитися з його думкою про те, що у такому визначенні немає потреби, оскільки при цьому не враховується евристична цінність наукового розуміння проблеми.

Сучасна економічна наука надзвичайно розгалужена. Сполучною її ланкою є економічна теорія. Саме вона надає економічній науці системності, дає ширше і глибше бачення господарських проблем, допомагає долати конфліктуючі підходи до їх розв'язання і прогнозувати тенденції у виробництві. Однак саме в розумінні суті сучасної економічної теорії серед наших економістів існує найбільше непорозуміння. В економічній літературі, що з'явилася в Україні в останні роки, особливо в підручниках і навчальних посібниках, які були видані і рекомендовані Міністерством освіти для студентів, мають місце велика розбіжність і плутанина в поглядах на економічну науку. Взяти хоча б назви, що вживаються для визначення загальної економічної науки. Серед них — і «економічна теорія», і «політична економія», «мікро- і макроекономіка», «економіка», «теоретична економіка». Деякі автори вбачають у цих назвах різні економічні науки, протиставляють їх одна одній. Але справа не лише в плутанині назв і самих економічних наук. На основі неправильних уявлень про сучасну економічну науку з'являються й неправильні її класифікації в офіційних документах, вводяться у вищих учбових закладах навчальні дисципліни, що дублюють одна одну.

Погляди більшості українських та російських економістів щодо співвідношення економічної теорії і політичної економії розділились: одна група авторів (В. Бобров, Г. Башнянин, І. Тивончук та ін.) ототожнює ці науки, інша (М. Павлишенко, С. Мочерний та ін.) — розрізняє їх.

Перспективний напрям досліджень пов'язаний з подоланням відомого ототожнення економічної теорії з політичною економією у радянській економічній науці та з економікс — у західній. Визнання роздвоєння економічної теорії на її загальну й інструментальну складові і неконструктивності їх протиставлення супроводжується намаганнями синтезувати їхні предмети і деякі змістові моменти. Цей напрям завойовує дедалі більше прихильників, у його рамках з'являються нові концепції, у тому числі і такі, що спираються на прагнення надати економічній теорії статусу оновленої політекономії, з широким трактуванням її предмета.

Ряд українських вчених другої половини XIX ст. привернули увагу до національних відмінностей у визначенні предмета політичної економії як науки. Так, М.І.Туган-Барановський у підручнику "Основи політичної економії" зазначив таке: „Англійські та французькі економісти звичайно виходять із поняття не господарства, а багатства, і визначають політичну економію як "науку про багатство". Проте німецькі вчені висувають на перший план поняття господарства. Видатний український науковець критично ставився до типового англофранцузького визначення політичної економії, вважаючи, що у цьому випадку під багатством розуміють зовнішній результат господарської діяльності — сукупність предметів, які мають ціну. Між тим політична

економія вивчає цю господарську діяльність і виникаючі у її межах суспільні відносини. "Визначаючи політичну економію як науку про багатство (інакше кажучи, як науку про речі), — писав М.І. Туган-Барановський, — ми затушовуємо відмінність цієї науки від технічних наук і не висуваємо на перший план суспільного характеру нашої науки. Ось чому необхідно визнати суттєвим покращанням погляду німецьких економістів, що має всі шанси стати панівною".

З позицій сучасності теоретико-методологічний прогноз вченого не зовсім виправдався. Однак слід віддати належне М.І. Туган-Барановському за його наполегливі спроби з'ясувати суть предмета науки і утвердити правильне його розуміння в літературі серед дискусійних думок.

Як і М.І. Туган-Барановський, більшість вітчизняних економістів визначали політичну економію як науку про народне господарство. Незважаючи на ряд нюансів у розумінні самого поняття "народне господарство", вчені підкреслювали, що йдеться про суспільні відносини людей. Вони складаються на основі їх доцільної діяльності. Так, професор В.Я. Железнов писав: "Політична економія вивчає не всю господарську діяльність в її цілому, а лише один бік її, а саме той, який зводиться до сукупності соціальних відносин, що виникають між людьми на ґрунті задоволення їх різноманітних потреб матеріальними засобами". Подібне розуміння та визначення предмета політичної економії ще раніше було зафіксоване майбутнім професором Харківського університету М.М. Соболевим як типове для вітчизняної літератури у енциклопедичному словнику Ф. Брокгауза та І. Єфрона. "Отже, політична економія — це наука, що вивчає суспільні відносини людей, які виникають на ґрунті господарської діяльності", — зробив висновок М.М. Соболев .

К.Г. Воблий вдало підмітив дійсні недоліки визначення предмета політичної економії, первісно запропонованого М.І. Туганом-Барановським, які згодом відіграли значну роль у дискусії радянських економістів 20-х рр. ХХ ст. щодо предмета та долі політичної економії в умовах соціалізму. "Це визначення і надто широке, і разом з тим, надто вузьке", — підкреслював учений. Надто широкий характер його К.Г. Воблий вбачав у тому, що дослідженням суспільних відносин людей, як членів товарного господарства, займаються й інші соціальні дисципліни. Отже, таке визначення не відділяє ясно і точно предмета економічних досліджень від галузі інших суспільних наук. Вузькість же визначення, на думку К.Г. Воблого, полягала у зведенні предмета політичної економії до вивчення відносин лише товарного господарства.

К.Г. Воблий поділяв погляди тих вчених (зокрема, відомого німецького професора Конрада), які вважали, що економічні теорії можна правильно зрозуміти тільки на основі вивчення фактичних відносин, серед яких вони розвинулись. Безсумнівний інтерес становить судження цього вченого про те, що політична економія займається не дослідженням задоволення людських матеріальних потреб, а дослідженням тих суспільних відносин, які створюються в сфері народного господарства, з одного боку, і загальними умовами його розвитку та стану, — з другого. Отже, у К.Г. Воблого йдеться про економічні (виробничі) відносини у тісному зв'язку з розвитком продуктивних сил. Щоб уникнути можливих аналогій з марксистськими визначеннями предмета політичної економії (а вони мимоволі напрошуються), зазначимо, що в той період К.Г. Воблий займав чітко виражену і відверто ним заявлену немарксистську позицію, критично ставився до різних марксистських положень.

В українській та російській економічній літературі в останні роки можна виділити такі погляди на предмет економічної теорії.

В. Д. Камаєв вважає, що економічна теорія повинна вивчати поведінку і діяльність людини або груп людей з метою максимізації прибутку чи задоволення своїх потреб

(або потреб суспільства) в умовах обмеженості ресурсів і безмежності потреб. Такі визначення здебільшого збігаються з визначеннями предмета економікс.

Згідно з другим поглядом, якого дотримуються ряд українських та російських економістів (Е. Борисов, М.Сажина...), предметом економічної науки є "економічні відносини між людьми і соціальними групами, що складаються при виробництві, обміні, розподілі і споживанні благ". Водночас деякі автори замість цих суб'єктів вживають узагальнююче поняття "економічні суб'єкти".

До представників третього погляду слід віднести тих вчених, які стверджують, що економічна наука вивчає "соціально-економічні та організаційно-економічні відносини в їх взаємодії з розвитком продуктивних сил і відповідним науково-технічним прогресом, а також економічні закони, що вивчають процес виробництва, розподілу, обміну та споживання в різних історичних епохах". Близьким за змістом є визначення предмета цієї науки іншими авторами. Зокрема, у підручнику "Основи економічної теорії" за ред. Ю.В. Ніколенка зазначається, що економічна теорія вивчає: "а) соціально-економічні відносини; б) загальні організаційно-економічні відносини", а також "закони й закономірності, які характеризують функціонування цих відносин як цілісної, логічно зумовленої економічної системи". При цьому до загальних організаційно-економічних відносин автори відносять певну систему господарського механізму, а саме: систему форм і методів суспільної організації і регулювання народного господарства.

Ще одна, четверта, група економістів вважає предметом економічної теорії економічну систему та притаманні їй закони й закономірності. Наприклад, в "Большом Экономическом словаре" зазначається, що економічна теорія – це "сукупність наукових поглядів на економічні системи, економічний розвиток та економічні закони і закономірності".

П'ята група науковців намагається поєднати визначення предмета політичної економії з наведеним вище найпоширенішим визначенням предмета "економікс". Так, Ю. Палкін, П. Єщенко та А. Гальчинський вважають, що економічна теорія "вивчає закономірності та фактори виробництва, розподілу, обміну та споживання в умовах ринкової економіки"; "виробничі відносини людей у тісному зв'язку з продуктивними силами і надбудовою економічного базису", а також "економічну поведінку людей у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ". Г. Клишко в підручнику "Основи економічної теорії: політекономічний аспект" дає визначення цієї науки в політекономічному аспекті як "вивчення економічних виробничих відносин в їх взаємодії з продуктивними силами й організацією управління й ефективного ведення господарства як фактів суспільного багатства".

Представники шостої групи поглядів (В. Тарасевич та ін.) стверджують, що "зміст і межі предметного простору фундаментальної економічної науки детермінуються проблематикою багатства. Економія, політична економія, економікс відбивають не тільки історичні етапи, а й особливі складові фундаментальної економічної науки, з якими пов'язане дослідження цілком певних предметних напрямів, рівнів та сфер. Останні, проте, аж ніяк не вичерпують усього різноманіття її предметного простору. Та й це не можливо, бо для її онтології та гносеології не існує інших меж, крім меж самого багатства".

Сьома група поглядів представлена С. Мочерним, який чітко розмежовує політичну економію та економічну теорію, вважаючи їх різними дисциплінами, кожна з яких має свій самобутній та специфічний предмет вивчення. В своїх працях він дає коротке, розгорнуте та повне визначення предмету політичної економії та економічної теорії.

“Найкоротшим визначенням предмета політичної економії є таке: вивчення законів, які регулюють виробництво, обмін, розподіл і споживання виготовлених людьми матеріальних благ та послуг.

Розгорнуте визначення предмета політичної економії має такий вигляд: це наука, що вивчає закони еволюції відносин економічної власності у взаємодії з розвитком продуктивних сил, і насамперед людини (її потреб, інтересів, цілей), в усіх сферах суспільного відтворення.

Повне визначення. Політична економія вивчає відносини економічної власності і влади у взаємодії з розвитком продуктивних сил, притаманні їм закони і суперечності, а також соціальні закономірності, економічну політику держави, природу людського духу, енергійність нації, розвиток основних інститутів суспільства”. Як ми бачимо, в останньому визначенні політичної економії поєднані елементи визначення предмету економічної науки, які характерні для класичної політичної економії, історичної школи та інституціоналізму.

Якщо проаналізувати думки С. Мочерного з приводу предмету економічної теорії, то “ найкоротшим визначенням предмета економічної теорії є вивчення законів розвитку економічної системи; розгорнутим — економічні відносини у процесі діалектичної взаємодії з розвитком продуктивних сил у всіх сферах суспільного відтворення, а також пізнання законів та закономірностей такої взаємодії, цілісність і взаємоорганізованість якого забезпечується сучасним господарським механізмом; повне — включає взаємодію економічної системи з тими надбудовними відносинами, які активно впливають на розвиток економічної системи”.

Висновки і пропозиції. На нашу думку, найбільш відповідним сьогоденню визначенням предмету політичної економії, є думка п'ятої групи авторів, тобто розширення предмету політичної економії і трансформування його в предмет економічної теорії, за рахунок розширення деякою проблематикою з економікс.

Це пояснюється тим, що перехідна економіка потребує і глибоких перетворень виробничих відносин і структурної перебудови продуктивних сил, зміни і відносин власності, і форм господарювання, і запровадження нової техніки і технології, перш за все, енергозберігаючої. Сама об'єктивна ситуація потребує від держави спирання і на виробничі відносини в їх зв'язку з продуктивними силами і технологією предмета класичної економічної теорії, на основі якої визначаються шляхи соціально-економічної трансформації, і на предмет неокласичної теорії, предмет економіксу — ефективне використання обмежених виробничих ресурсів шляхом використання, перш за все, новітніх технологій, без чого не можна домогтися підвищення ефективності економіки, розв'язання складних соціально-економічних проблем перехідного періоду.

Все це зумовило, що колись різні, навіть протилежні предмети економічної теорії — виробничі відносини і раціональне використання виробничих ресурсів — стають не лише близькими, а й такими, що взаємодіють між собою. Виявляється, що неокласична теорія — економікс, маючи своїм предметом дослідження ефективність використання виробничих ресурсів, не може виключити пізнання виробничих відносин. І навпаки, якщо предметом економічної теорії (чи політичної економії) є виробничі відносини, то хіба можуть не досліджуватися фактори виробництва, виробничі ресурси. Звичайно, не можуть. Тому взаємне доповнення предметів економічної теорії (класичної і неокласичної шкіл) є об'єктивною вимогою часу. Дослідження ефективності використання виробничих ресурсів без врахування економічних інтересів та стимулів, без врахування нової технології, перш за все, енергозберігаючої, неможливе. Одночасно дослідження виробничих відносин без врахування їхньої взаємодії з продуктивними силами, технологією, економічною роллю держави теж не може забезпечити потрібний

ефект. Тому поєднання обох предметів є необхідною умовою дієвості економічної теорії.

Разом з тим треба підкреслити, що це не механічний процес. Адже як і кожна економічна система, так і наукові системи (класична і неокласична теорії) становлять певну єдність. Вони будуються і функціонують на певних методологічних принципах. Тому ці системи можна поєднати так, що в результаті отримаємо симфонію. Завдання полягає в тому, щоб поєднання досягалось творчо, з врахуванням і особливостей класичного і неокласичного напрямків теорії, і специфіки нашої економіки.

Список використаних джерел

1. Борисов Е. Ф. Экономическая теория. – М., 1997. – с. 567.
2. Гальчинський А. С., Єщенко П. С., Палкін Ю. І. Основи економічної теорії. – К., 1995. – с. 623.
3. Мочерний С. В. До питання про предмет політичної економії/ С. В. Мочерний // Економіка України. – 1997. – № 2. – С. 59–66.
4. Мочерний С., Устенко О., Іщук І. Предмет економічної теорії та предмет політичної економії/ С. Мочерний // Вища школа. – 2003. — № 1. – С. 62–77.
5. Основи економічної теорії. Політекономічний аспект / За ред. Г. Н. Климка, В. П. Несторенка. – К.: Вища школа, 1994. – с. 560
6. Сажина М. А., Чибриков Г. Г. Экономическая теория. – М., 1998. – с. 644.
7. Тарасевич В. Про предмет фундаментальної економічної науки/ В. Тарасевич // Економіка України. – 1998. – № 4. – С. 60–67.
8. Тивончук І. Про предмет та класифікацію сучасної економічної науки/ І Тивончук // Економіка України. – 1995.– № 1. – С. 58–64.
9. Чухно А. Економічна теорія: предмет, метод, функції (сучасні підходи)/ А Чухно // Вища школа. – 2001.– № 4-5. – С. 11–31.

Mekh L. M., Shevchenko O. S

Understanding of the object of political economy by modern
ukrainian and russian economists

Annotation

Problem of determination of the object of political economy by the modern ukrainian and russian economists is examined in the article.

Key words: object of political economy, object of economics.